

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İSLAMIN AVRUPA KİMLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

THE EFFECT OF ISLAM ON THE EUROPEAN IDENTITY FROM PAST TO PRESENT

Dr. Öğr. Üyesi Seven ERDOĞAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
ABD, Rize / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-9991-2074

ÖZET

Günümüz dünyasında Avrupalıları diğerlerinden ayıran ve ulusal kimliklere ek olarak sahip olunan bir Avrupa kimliğinin varlığından söz edilebilir. İçerik itibarıyla herkesçe uzlaşılan bir tanımdan yoksun olan Avrupa kimliği, tarihsel süreçte yeni deneyimlerle dönüşen dinamik bir kavram görünümü sergilemektedir. Sahip olunan ortaklıklar kadar, öteki olarak görülenlerden farklılıklar da Avrupa kimliğinin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır. Öteki olarak tanımlı sürekli olarak değişen İslam, tarihsel süreçte olduğu gibi bugün hala Avrupa kimliğini şekillendirmeye devam etmektedir. Bu çalışmada İslam'ın Avrupa kimliğinin oluşumuna etkisini hem de güncel gelişmeler ışığında ele almaktır. Çalışma temel olarak iki bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde İslam'ın Avrupa kimliğinin oluşumuna tarihsel süreçteki etkisi ele alınırken; çalışmanın ikinci bölümünde modern Avrupa kimliğinin şekillenmesinde İslam'ın etkisi üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın genel sonucu Avrupa kimliğinin Müslümanlarla bir arada yaşamaya imkân verecek şekilde yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duyduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Kimliği, İslam, Avrupa, Kimlik, Müslümanlar

ABSTRACT

It is possible to argue that there is a European identity which makes Europeans different from the rest and owned with the national identities concomitantly. As a concept devoid of a consensual definition, European identity has become a dynamic entity in the historical context by transforming itself with the newly emerging conditions. Apart from the shared commonalities, differences from the others also played a vital role in the emergence of European identity. Despite its constantly changing meaning as the other, Islam has been still shaping the European identity. This study examines the influence of Islam on the European identity by considering both historical and current dynamics. While the historical process is evaluated in the first part of the study, the influence of Islam on the modern European identity is elaborated in the second part. The general conclusion of the study indicates that the European identity has to be redefined in a way to ensure the co-existence of Muslims and Europeans within the same society.

Keywords: European Identity, Islam, Europe, Identity, Muslims

1. GİRİŞ

Soğuk Savaşın bitmesinin ardından Uluslararası İlişkiler disiplinde gerçekliği insandan insana değişmeyen ve bağımsız bir veri olarak gören teorik yaklaşımlara, gerçekliğin insanoğlunun kafasındaki

¹ Bu çalışma 11-13 Mayıs 2018 tarihlerinde Viyana'da gerçekleşen 8th International Conference of Strategic Research on Scientific Studies and Education isimli Konferans'ta sözlü olarak sunulmuştur

zihinsel süreçler sonucunda inşa edilen bir olgu olduğunu ileri süren teorik yaklaşımlar eklenmiştir. Bunun kapsamında kimlik kavramını odak noktası olarak kabul eden çalışmaların sayısında artış meydana gelmiştir. Kimlik çalışmalarında genel olarak kimliğin; sahip olunan algı, tercih ve kararlarla sıkı bir ilişki içinde olduğuna vurgulanmıştır. Literatürde gözlemlenen bu genel eğilimin, Avrupa'ya dair gerçekleştirilen bilimsel çalışmalara da yansımaları olmuş ve Avrupa kimliği 1990 sonrası dönemde sıklıkla çalışılan kavramlardan biri haline gelmiştir.

Avrupa kimliği, belirli bir tarihsel süreçte inşa edilen, yaşanan yeni gelişmeler neticesinde yeniden tanımlanan ve aynı zaman diliminde farklı şekillerde ifade edilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'ya duyulan bağlılık Avrupalı bireylerde belirli bir düzeyde kıtanın her yerinde gözlemlenebilecek şekilde, Avrupa'ya yüklenen anlam kıta genelinde belirgin bir değişim göstermektedir. Bu durum Avrupa'nın her yerinde aynı şekilde tanımlanan ve aynı unsurlardan teşkil eden bir Avrupa kimliğinden bahsedilmesine engel olmaktadır. Avrupa kimliğinin bu çoklu yapısına ek olarak, kimliklerin doğaları gereği farklılaşan koşullar karşısında sürekli bir değişim içinde olması da Avrupa kimliğinin kavramsallaştırılmasını bir hayli zorlaştırmaktadır.

Avrupa kimliği, Avrupalıları diğerlerinden özellikle de tarihsel olarak sürekli olarak ilişki içinde bulunan Doğulu toplumlardan ayıran bir takım ortak özelliklerin veya ortak farklılıkların varlığı üzerine inşa edilmiştir. Bu da Avrupa kimliğinin ortaya çıkmasında ötekileştirmenin sıklıkla kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada Avrupa kimliği ile Avrupa'nın tarihsel ötekilerinden biri konumundaki İslam arasındaki ilişki, hem tarihsel süreçte yaşananlar hem de günümüz dinamikleri temelinde ele alınmaktadır.

İslam'ın Avrupa kimliğinin ötekisi olduğuna dair yerleşik bir algı olmakla birlikte, nasıl bir öteki olduğuna dair esasında genel bir uzlaşma söz konusu değildir. Farklı Avrupa kimliklerinin İslam'a yaklaşımları da değişkenlik göstermektedir. Avrupa kimliğinin bazı türleri İslam'ı ve Müslümanları Avrupa'da görmeye bile tahammül gösteremezken, bazıları da İslam'ın ve Müslümanların tarihsel süreçte Avrupa kıtasının gelişimine önemli katkılar yaptığını kabul ederek Müslümanları Avrupa'nın bir parçası olarak görebilmektedir. İki bölümden oluşan çalışmanın, ilk bölümünde İslam'ın Avrupa kimliğinin oluşumuna tarihsel süreçteki etkisi ele alınırken; ikinci bölümünde modern Avrupa kimliğinin şekillenmesine İslam'ın etkisi üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın genel sonucu Avrupa kimliğinin Müslümanlarla bir arada yaşamaya imkân verecek şekilde yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duyduğu yönündedir. Aksi halde Avrupa'da sayıları giderek artan Müslümanlar ile Avrupalılar arasındaki ilişkide gerilimin artması muhtemeldir.

2. TARİHSEL SÜREÇTE AVRUPA KİMLİĞİ VE İSLAM: DIŞARIDAKİ ÖTEKİ

Geçmiş deneyimler günümüz gerçekleri üzerinde inkâr edilemez bir etkiye sahiptir. Geçmiş deneyimler hakkında sahip olunan bilgi, günümüz gerçeklerini yorumlama ve anlama şekli açısından belirleyicidir. Müslümanlar ve Avrupalılar arasındaki geçmişte yaşananlar neticesinde birbirlerine karşı geliştirdikleri tutum da halen iki taraf arasındaki ilişkileri şekillendirmeye devam etmektedir. İslam'ın bir din olarak M.S. 7. yüzyılda varlık kazanmasının ardından Müslümanlar ile Avrupalılar arasındaki ilişkilerin temelleri atılmış ve 1500 yılı aşan bu köklü ilişkinin Avrupa kimliğinin tarihsel süreçte gelişimine ve modern Avrupa kimliğinin oluşumuna katkıları olmuştur.

İslam ve Avrupa arasındaki köklü ilişkide çoğunlukla mücadele ve çatışma, ilişkinin ön plana çıkan boyutları olmuştur. Taraflar arasındaki güç dengesinde tarihsel süreçte meydana gelen değişim neticesinde, İslam'ın Avrupa kimliğine olan etkisi her dönemde aynı şekilde olmamıştır. Bununla birlikte İslam'ın, Avrupa kimliğinin oluşumunda sıklıkla öteki konumunda olduğu gözlemlenmiştir. İslam'ın ötekileştirilmesinde, Avrupalıları bir arada tutan ortaklıkların az sayıda olması da etkili olmuştur. Zira bu durum, ötekileştirme mekanizmasından Avrupa kimliğinin oluşum sürecinde daha fazla yararlanılmasını da beraberinde getirmiştir (Delanty, 1995: 5).

Avrupalılarla Müslümanlar arasındaki ilk ilişki, İslam'ın Peygamberi Hazreti Muhammed döneminde kurulmuştur. Hazreti Muhammed bir elçi yoluyla iletilen mektup vasıtasıyla, dönemin en büyük Avrupa devleti konumundaki devletin yöneticisi Roma İmparatoru'nu İslam'a davet etmiştir. Roma İmparatoru

bu davete olumlu bir yanıt vermemiştir (Ahmad, 1995: 63). Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından birliğini ve eski gücünü kaybeden Avrupa, uzun bir süre İslam'la olan mücadelede Müslümanlar karşısında gerileyen taraf olmuştur. İslam askeri, kültürel ve teknolojik gücü sayesinde sürekli olarak Avrupa'nın dezavantajına bir yayılma göstermiştir.

Ortaçağda İslam, Batıya üç koldan yayılmıştır. Bunlardan ilki kıtanın güneyinde hüküm süren Endülüslerdir. İkincisi Balkanlardan kıtanın içlerine yayılmaya çalışan Osmanlılardır. Sonuncusu ise Kuzey Avrupa'dan ilerleyen Moğollardır. Müslümanların hâkimiyeti altındaki topraklarda yaşayan diğer din mensupları, ağır vergilere maruz bırakılarak dolaylı olarak İslam'a geçmeye teşvik edilmiştir (Goody, 2005: 37). Günümüzün aksine geçmişte Müslümanların Avrupa'da yaşamalarından ziyade, Hristiyanların İslam devletlerinde yaşamaları daha çok karşılaşılan bir durumdu. Bu dönemde Müslümanların askeri başarıları, medeniyet düzeyleri ve refahları hem hayranlık, hem de korku uyandırmıştır. Bu üç koldan yayılım sürecinin sona ermesinin ardından Müslümanlara duyulan hayranlık sona ererken korkunun izleri günümüze kadar taşınmıştır (Goody, 2005: 30). Zira Avrupa siyasetinde son dönemde ağırlığını arttıran aşırı sağ eğilimlerin bir yansıması olarak Fransa, Avusturya, Macaristan gibi Avrupa ülkelerin siyasetinde giderek daha güçlü hale gelen kimi hareket ve liderlerin, İslam'ı düşman ve tehdit olarak gösterme çabalarının toplumda kolayca karşılık bulmasının arkasında da halen hatırlanan bu korkunun da payı olduğu akıllara gelmektedir.

Avrupa'da kilisenin baskın konumda olduğu Orta Çağ'da, İslam'ın dini bir alternatif olarak ötekileştirilmesi ön planda olmuştur. İslam'ın dini bir öteki olarak ön plana çıkmasında Orta Çağ Avrupa'sındaki insanları, din temelinde savaşmaya ikna etmenin daha kolay olması da rol oynamıştır (Neumann, 1998: 40). İslam tarihsel süreçte çoğu zaman birlikte hareket etmeyi başaramayan Avrupalıları birleştiren ve onlara ortak bir aidiyet veren bir güç olarak belirlemiştir. Haçlı Seferleri İslam ve Hristiyanlık arasındaki ilişkiler açısından olumsuz bir dönem olarak görülmekle birlikte aynı zamanda bir arada yaşama şansı bulan iki dinin en fazla ilişki içinde oldukları ve birbirlerini en fazla tanıma fırsatına sahip oldukları döneme de denk gelmektedir (Cardini, 2004: 109). Delanty'ye (1995: 47) göre bu dönemde Müslümanlar ve Avrupalılar arasındaki kritik karşılaşmalar, İstanbul'un Osmanlılarca fethi ve Haçlı Seferleri gibi; İslam'a ilişkin tehdit algısının yerleşik hale getirerek Avrupa'nın coğrafi bir kavram olmasının yanı sıra belirli bir kültüre de karşılık gelen bir kavram haline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Müslümanlarla Avrupalılar arasındaki ilişkilere çoğunlukla çatışmanın egemen olduğu Orta Çağ'da bu genel seyir dışında gelişmelerde söz konusu olmuştur. Bugünkü İspanya ve Portekiz topraklarına egemen olan Endülüs Devleti bünyesinde yaklaşık dört yüzyıl boyunca üç semavi dinin mensupları bir arada yaşayarak ortak bir medeniyetin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Henüz karanlık dönemlerini yaşayan Avrupa'da Endülüs bir sanat, bilim ve düşünce merkezi olarak yükselmiş ve bu özelliğiyle kıtanın dört bir yanında yaşayanlar için bir cazibe merkezi haline gelmiştir (Kalin, 2017: 155-156). Endülüs'ün ortadan kalkmasını Avrupa kimliği açısından bir dönüm noktası olarak gören Kalın'a (2017: 175) göre, Rekonkista hareketi sonrasında 1492'de Müslümanların Endülüs'ten kovulmaları ile Avrupa çok dinli ve kültürlü bir medeniyet olma şansını kaybetmiştir. Avrupalı kavramının ilk kez belgelere geçmesi de Endülüs Müslümanlarına karşı yürütülen bir mücadele neticesinde olmuştur. Endülüs'teki Müslümanlarla Tours Savaşı'nda savaşan orduda yer alan askerler, söz konusu orduyu kumanda eden Avusturyalı Charles Martel tarafından ilk kez 8. yüzyılda Avrupalılar olarak adlandırılmıştır (Neumann, 1998: 41). 16-17. yüzyıl arası dönemde Avrupa'da Müslüman varlığını analiz eden Lucette Valensi (2015), söz konusu dönemin Avrupa'da Müslümanların var olmasına imkân tanımadığına işaret etmektedir. Müslümanların o dönemde varlığını sınırlandıran en önemli husus ise Valensi'ye göre Avrupa'ya o dönemde hâkim olan Haçlı zihniyetidir. Bu zihniyet Müslümanlara yok edilmesi gereken kâfir olarak bakılmasına neden olmaktadır.

Avrupa'nın özellikle son iki yüzyıl içinde yaşadığı ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümler, Müslümanlar ve Avrupalılar arasındaki ilişkilerde büyük bir değişimi kaçınılmaz hale getirmiştir. Avrupa'nın dönüşümünde kıtaya kendileriyle birlikte unutulmuş antik dönem eserlerinin Arapça çevirilerini getiren ve bu sayede Avrupa'da bilim ve tekniğin gelişimine katkıda bulunan Müslümanların da önemli katkıları olduğunun altı çizilmelidir (Goody, 2005: 33, 96). Antik Yunan'ı kendisinin öncülü

olarak gören Avrupalılar, Antik Yunan'ın İslam kültürüyle zenginleştirilerek kendisine yeniden eriştiğini çoğunlukla görmezden gelmektedir. Bu sayede de İslam'ın Avrupa'nın üstün hale gelmesini sağlayan aydınlanmadaki rolü bilinçli olarak inkâr edilebilmektedir (Asad, 2000: 17). Batı'nın Doğu'yu daha kolay sömürmek üzere harekete geçirdiği Oryantalist eğilimler, ortaya çıkmalarının ardından Avrupa'da İslam imajının oluşmasında oldukça etkili olmuştur. İslam özden ve yaratıcılıktan yoksun zaten Avrupa'ya özgü olan entelektüel unsurların kıtaya yeniden getirilmesini sağlayan aracı ya da taşıyıcı bir uygarlık olarak görülmektedir (Asad, 2010: 243).

Bu süreçte Avrupalılarla benzer dönüşümleri yaşamayan İslam toplumları, Avrupa karşısında uzun süredir devam ettirdikleri üstünlüklerini de kaybetmişlerdir. Avrupa güçlenirken, Müslüman toplumların gerilemesi taraflar arasındaki farkın açılmasını beraberinde getirmiştir (Erdenir, 2010: 46). Müslümanlar bu dönemde sahip olduğu her şeyi yücelten ve İslam da dâhil olmak üzere farklı olanı aşağı gören bir Avrupa ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Elde ettiği üstünlük, Avrupa'yı farklı olana müdahale edip dönüştürme ve yönetmeye sevk etmiştir. Zira Müslüman ülkeler, artık Avrupalıların gözünde, dünya üzerinde benzer bir kaderi paylaşan Güney Amerika, Çin gibi coğrafyalarla birlikte, sömürülmesi gereken bir pazar ve tüm olumsuz özellikleriyle İslamiyet'in egemen olduğu geri kalmış bir diyardır (Kalın, 2017: 216, 226). Bu dönemde birçok İslam ülkesi de Avrupalı devletlerin sömürgeci haline gelmiştir. Önceki dönemlerde daha çok Müslümanların Avrupa'ya doğru ilerleyişleri söz konusuysen, ilişkide yeniden tanımlanan dengeler, Avrupalıların da Müslüman coğrafyalara yerleşmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır.

3. MODERN AVRUPA KİMLİĞİ VE İSLAM: İÇERİDEKİ ÖTEKİ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı güçler dünya siyasetindeki eski güçlerini kaybetmeler de, diğer aktörlerin, özellikle de ABD'nin, liderlik rolünü devralma konusundaki isteksizlikleri neticesinde dünya siyasetinin belirleyicisi olmaya devam etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın galibi konumundaki Avrupalı devletler, Müslüman sömürgelerindeki haklarını manda ve himaye rejimi çatısı altında korumuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ise Avrupa dünya siyasetindeki ayrıcalıklı konumunu kesin olarak yitirmiş ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin süper güç olarak yer aldığı iki kutuplu yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Avrupalı güçlerin azalan güçleri neticesinde sömürge imparatorlukları da dağılma sürecine girmiştir. 1950'li yıllarda yaygın hale gelen anti-sömürgecilik ile birlikte çok sayıda Müslüman ülke bağımsız hale gelmiştir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan bu Müslüman ülkeler, Soğuk Savaş koşulları altında güvenliklerini sağlamak üzere süper güçlerden birinin yanında yer almak zorunda kalmıştır. Batı Blokunda yer alma tercihinde bulunan Libya, Cezayir gibi bazı Müslüman ülkelerin, kendilerini geçmişte sömüren Avrupalı devletlerin kontrolünden tamamıyla kurtulmaları söz konusu olmamıştır.

Avrupa açısından tarihsel süreçte genelde dışarıdaki öteki konumunda yer alan İslam, günümüzde Avrupa'da yaşayan ve sayıları 25 milyonu bulan Müslümanla birlikte Avrupa'nın içsel bir ötekisi haline gelmiştir. Fransa, Almanya ve İngiltere en fazla sayıda Müslüman barındıran Avrupa ülkeleridir. Herhangi bir göç hareketi olmaksızın bile gelecekte Avrupa'daki Müslümanların sayısında artış yaşanması beklenmektedir (Pew Research Center, 2017). Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın birçok ülkesinde yerleşik bir Müslüman nüfusu bulunmamaktaydı. 1950 sonrasında Avrupa'daki Müslüman varlığının giderek artış göstermesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonomilerini yeniden yapılandırma ihtiyacında olan Avrupalı devletlerin, işgücü eksiklerini Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerle doldurmaya çalışmasının büyük payı olmuştur. 1960'lı yıllarda Müslüman ülkelerle ikili anlaşmalara imza atarak hızla kalkınmakta olan Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu işgücünün, Müslüman göçmenlerce sağlanmasının önünü açan Avrupalı devletlerin; o dönemde İslam'ın gelecek dönemde toplumsal açıdan bir tehdit olarak algılanabileceğine dair herhangi bir tasavvurları söz konusu değildi (Radeljic, 2011: 871-872). Avrupalıların beklentilerinin aksine, Müslümanlar zaman içinde göç ettikleri ülkelere yerleşerek ülke nüfusunun kalıcı bir parçası haline gelmişlerdir. Caldwell'e (2011: 129) göre zaten Avrupalılar işçi göçünün Avrupa'da yeni bir dinin kök salmasına neden olacağını bilselerdi buna kesinlikle izin vermezlerdi.

1970'lerde tüm dünya ekonomilerini derinden etkileyen petrol krizi sonrasında, ekonomik büyüme oranları gerileyen Avrupa devletleri, daha önceki dönemdeki göçmen işçi politikalarını terk ederek, işgücü göçünü sınırlandırmaya yönelik tedbirler benimsemişlerdir. Alınan tedbirlere karşın Müslümanların Avrupa'ya göçleri, özellikle aile birleşimi şeklinde, bu dönemde de devam etmiş ve yeni doğanlarla birlikte de Avrupa'daki Müslümanların sayısı artmıştır. Özellikle son yıllarda Suriye, Irak, Eritre ve Afganistan gibi Müslüman ülkelerde yaşanan iç savaş, fakirlik, terör, başarısız devlet, yolsuzluk vb. sorun ve sıkıntılar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan milyonlarca Müslüman mültecinin, en çok tercih ettiği coğrafyalardan biri yine Avrupa olmuştur (Brugnola, 2016: 13). İslam karşıtı eğilimlerin son dönemlerde Avrupa'da baş göstermesinde ve Avrupa kimliğinin tanımlanması sürecinde bu eğilimlerin giderek daha etkili hale gelmesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayarak halen devam eden Avrupa'ya Müslüman göçü olgusunun önemli bir payı bulunmaktadır.

Bugün Avrupa'nın kalıcı bir unsuru hale gelen Müslümanlar, Avrupa ülkelerindeki ekonomik, sosyal ve siyasi yapının bir parçası konumundadır. Avrupa'da yerleşik hale gelmelerinin ardından yaşadıkları ülkelerin demokratik ikliminde artan farkındalıkları, Müslümanları kültürel ve dini hak taleplerinde bulunmaya sevk etmiştir. Bu taleplerden hoşnut olmayan Almanya ve Avusturya gibi Avrupalı hükümetlerinin, uyguladıkları tersine göç ya da asimilasyon politikaları beklenen sonuçları ortaya çıkarmamıştır.

Avrupalılar ve Müslümanların yıllardır aynı toplumsal ortamda yaşıyor olmaları birbirlerini kabullendikleri ve bir arada yaşamaktan hoşnut oldukları anlamına gelmemektedir. Müslümanların yaşamakta oldukları büyük topluma uyumları giderek daha fazla sorunsallaştırılmıştır. (Radeljic, 2011: 877). Birçok Avrupa ülkesi açısından azınlık konumundaki Müslümanlara nasıl davranılacağı halen büyük bir meydan okumadır.

Giderek daha fazla sayıda Müslümanın Avrupa'da yaşaması neticesinde kıtanın dini haritası da değişime uğramıştır. İslam Avrupa'nın en hızlı büyüyen dini haline gelmiştir (Joppke, 2014: 1314). Kimi Avrupalılar, yaşadıkları toplumun bir parçası haline gelen bu yabancı karşısında kimliklerini korumaları gerektiğini hissetmiştir. Zira bu kişilere göre Avrupa'daki Müslümanların Avrupa'yı İslamlaştırması ve bunun sonucunda da Avrupa'nın Avrupalılığının yok olması söz konusu olabilir (Yeğenoğlu, 2012: 39, 127).

Avrupalıların farklılık karşısında kendi kimliklerini koruma çabasına girmesinin ortaya çıkardığı olumsuz tutumla karşılaşan Müslümanlar da, kendi kimliklerini koruma çabasına girmişlerdir. Müslümanların yaşadıkları toplumlarda kendilerinin baskın kültür oldukları yaşam alanları inşa ederek bir arada ve toplumun kalanından izole bir şekilde yaşamayı tercih etmeleri de bu minvalde anlamlandırılabilir (Radeljic, 2011: 873). Hristiyanlığın hâkim din olduğu ortamda kendi dinlerini muhafaza etme çabasındaki Müslümanlar, yaşadıkları şehirlere camiler, İslami okul ve merkezler inşa etmişlerdir (Goody, 2005: 134). Müslümanların kendi dini inançlarını koruma amacıyla inşa ettikleri bu yapılar, Avrupa'da İslam'ın sembolü olarak belirlemekte ve bazı Avrupalılarda bu sembollerini kendi ülkelerinde görmek şiddete kadar varan tepkilere sebebiyet vermektedir. Müslümanların ibadet yeri ve zamanı, helal gıda ya da dini günlerine saygı gösterilmesi gibi talepleri, kendilerini evlerindeymiş gibi hissetme arayışı yerine Avrupa'daki düzene saldırı ve tehdit olarak algılanabilmektedir (Zemni ve Parker, 2002: 239).

Müslümanların yaşadıkları toplumun ortalama eğitim düzeyinden daha düşük seviyede eğitilmiş olmaları ya da Müslümanlar arasındaki işsizlik oranının toplumun genel işsizlik düzeyinin üzerinde olmasının arkasında, Müslüman olmaları kaynaklı uğradıkları ayrımcı muamelelerin de etkisi bulunmaktadır. Avrupa toplumlarında karşı karşıya oldukları olumsuz tutumlar, bazı Müslümanların savunma içgüdülerini harekete geçirerek, giderek daha fazla Avrupa ya da Batı karşıtı duygular besler hale gelmelerini beraberinde getirmiştir. Bu konuda aşırı bir tutum benimseyen bazı Müslümanlar, Batılıların İslam hakkındaki olumsuz imajına hizmet eden eylemlerde bulunabilmektedir. Tarık Ramadan'a (2002: 213). göre ise Avrupa'daki Müslümanlar, İslami değerlere bağlılıklarından vazgeçmeden kendilerinin de Avrupalı olduklarını kabullenerek Avrupalı değerleri sahiplenmeli ve bu değerlere İslami katkılarda

bulunmalıdır. Ramadan'ın önerisi İslam'ı Avrupalı olan her şeyin karşıtı olarak gören düşüncelere bir cevap niteliğindedir.

Avrupalılar ve içerideki öteki konumundaki Avrupalı Müslümanlar arasında yaşanan gerilim, Avrupa'da dinin özel alana sınırlandırılması sonucunu ortaya çıkan sekülerleşme deneyimine rağmen Hristiyanlığın, halen modern Avrupa kimliğinin oluşumuna etki etmeye devam ettiğini göstermektedir. Kilise karşısında verilen büyük mücadeleler karşısında seküler bir yapıya dönüştüğü iddiasında bulunan bir Avrupa kimliğinin, bu sekülerlik iddiasına tezat bir şekilde halen dini bir öteki olarak İslam'ı barındırması da bir hayli ilgi çekicidir. Başka bir deyişle Orta Çağ boyunca Hristiyanlık temelinde kendini tanımlayan bir Avrupa açısından İslam'ın öteki olarak inşa edilmesi gayet normalken, sekülerlik iddiasında bulunan Avrupa açısından İslam'ın halen öteki olarak varlığını koruması esasında şaşırtıcıdır. Avrupalıların kafasındaki İslam imajı çoğunlukla örtünme ya da farklı cinsler arasındaki ayrışma gibi İslam'daki bazı seçme pratiklere dayanmaktadır. Avrupalıların büyük bir çoğunluğu İslam'ın gerçekte vermeyi hedeflediği barışçıl mesajı ve aynı ilahi kaynaktan gelen iki din arasındaki benzerlikleri görmezden gelmeyi tercih etmektedir.

Avrupalılar, Müslümanların kendi ülkelerinde yaşamalarına uyum sağlama sürecindeyken ve iki taraftan da bu uyumu benimsemeyenler varken, Müslüman ülkelerle Hristiyan ülkeler arasında yaşanan gerilimlerin, özellikle de Amerika'yı hedef alan 11 Eylül Saldırıları'nın, Avrupa'da yaşayan Müslümanlarla Avrupalılar arasındaki ilişkilere olumsuz yansımaları olmuştur. 11 Eylül saldırıları öncesinde de Müslümanlar ve Batılılar arasında karşılıklı derin şüpheler zaten söz konusuydu. Huntington'ın medeniyetler çatışmasını ileri sürdüğü kitabında temel çatışmanın İslam ve Batı arasında olacağını öngörmesi de karşılıklı tehdit algılarının öncesinde var olduğunun kanıtıdır. Saldırıların ardından İslam düşmanlığının toplumun bir kısmına özgü radikal bir tutum olma özelliğinden kurtularak, toplumun geneline hitap eden genel bir eğilim haline dönüşmüş ve giderek daha güçlü halen İslami terörizm söylemi uluslararası siyasette de sıklıkla kullanılır olmuştur (Kalm, 2017: 411, 418). 11 Eylül saldırıları öncesinde ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle Avrupa'da istenmeyen Müslümanlar, saldırılar sonrasında artık Avrupa değerlerine saldırıları dolayısıyla yani kültürel nedenlerle de istenmiyordu. Ekonomik ve kültürel ötekileştirmenin aynı anda yaşanması da İslam ve Avrupa kimliği arasındaki çatışmayı son dönemde arttırmıştır (Erdenir, 2010: 63).

Modern Avrupa kimliğinin inşasında referans alınan İslam da Avrupa tarafından tanımlanmıştır. Kumar, Avrupalıların İslam'a ilişkin genel tavrında öne plana çıkan eğilimleri başarıyla özetlemiştir. İlk olarak Avrupalılar genelde İslam'ı homojen bir din olarak görme eğilimindedir. Bu şekilde İslam'ın kadın düşmanı, mantıksız, şiddet yanlısı ve demokrasi karşıtı bir din olarak resmedilmesi de daha kolay hale gelmektedir. İkinci olarak, İslam cinsiyet ayrımcılığı yapan tek din olarak algılanmakta ve bütün semavi dinlerin cinsler arasında eşitliği öngörmediği ise görmezden gelinmektedir. Üçüncü olarak Müslümanların akıllarını kullanma ve mantıklı davranma becerisinden yoksun olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların bilimin gelişimine yaptıkları katkılarda görmezden gelinmektedir. Dördüncü olarak, İslam özü itibarıyla şiddet barındıran bir din olarak resmedilmektedir. Bu da İslam'ın terörle ilişkilendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Son olarak, Müslüman doğası demokrasiye uygun olmadığından, Müslümanların kendi kendilerini yönetemeyeceklerine inanılmaktadır (Kumar, 2016: 66-91).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya siyasetinde eskiden sahip oldukları ayrıcalıklı statüyü kaybettiklerini kabul etmek zorunda kalan Avrupalı devletler, bu durumu aralarında savaşımlara sebebiyet veren rekabeti kontrol altına alarak ve bir arada güçlü bir blok haline gelerek aşmaya karar vermişti. Avrupa'nın yanı başında beliren Sovyet tehlikesiyle hız kazanan bu süreç, modern Avrupa kimliğinin oluşumunu derinden etkilemiştir. Bundan ötürü modern Avrupa kimliğini 1950'li yıllarda kurulan Avrupa Birliği'nden (AB) bağımsız olarak tasavvur etmek mümkün değildir. Avrupalılar arasındaki temaslara kurumsal bir boyut kazandırarak AB, hem mevcut ortaklıkların fark edilmesine hem de yeni işbirlikleri yoluyla Avrupalılar arasındaki ortaklıkların artırılmasına katkıda bulunmuştur. Avrupa kimliğinin İslam'ı kapsayıp kapsamayacağına dair derin bir tartışma ortamı 2000'lerin başında, nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman olan Türkiye'nin AB üyeliğinin gündeme gelmesiyle ortaya çıkmıştır. 2016 yılında İngiliz halkının AB üyeliğinden çıkış kararı verdiği referandum kampanyası

sırasında, Müslüman bir Türkiye'nin üyesi olacağı bir AB'de kalınmaması gerektiğinin de sıklıkla gündeme gelmesi halen Avrupa kimliğinin Müslümanları dışlayıcı bir şekilde tanımlanmakta olduğuna bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye'ye ek olarak Avrupa kimliğinin İslam'ı dışlayan bir yaklaşımla inşa edilmesi Batı Balkanlarda Müslümanları barındıran Bosna Hersek, Arnavutluk ve Kosova gibi ülkelerin de AB üyelik sürecinde gerilimlere neden olmaktadır.

AB'nin 2000 sonrası dönemde birbiri ardına yaşadığı siyasi ve ekonomik krizler neticesinde, Avrupalıların AB'nin temsil ettiği ortak faydaya olan inançları bir hayli azalmıştır. Bu da mevcut dönemde Avrupa kimliğinin de AB ile benzer olarak zor bir dönemden geçtiği ileri sürülebilir. Son yıllarda Avrupalıların Müslümanlara ve İslam'a yönelik olumsuz tutumlarında meydana gelen artış, AB'nin temsil ettiği farklılık, insan hakları, hoşgörü, özgürlük gibi değerler üzerine inşa edilen Avrupa kimliğinin giderek güç kaybetmesi ve onun yerine geçmişteki Avrupa kimliğine benzer bir türün yeniden doğma çabasında olduğunu akla getirmektedir. İlâveten, İslam'a karşı daha dışlayıcı bir tutum içinde olan ulusal kimliklerin giderek daha güçlü hale geliyor olması da Avrupa'nın günümüzde ve gelecekte hem Müslümanlar hem de tüm yabancılar açısından huzurlu ve barışçıl bir kıtaya dönüşümünü zor hale getirmektedir.

Keyman ve Aydın'a göre modern Avrupa kimliğinin oluşum sürecinde farklı ve çelişen ideolojik bakış açıları arasında bir çatışma söz konusudur. Bu bakış açılarından ilki evrensel değerleri temel alan kapsayıcı bir Avrupa kimliği öngörürken; diğer bakış açısı Avrupa kimliğinin kültür ve coğrafi bir takım sınırlar dikkate alınarak tanımlanmasına dayanmaktadır (Keyman ve Aydın, 2004: 84). Avrupa kimliği kıtadaki göçmenleri özellikle de Müslümanları dışlayıcı ideolojik bir tavırla inşa edilmektedir (Asad, 2010: 234). Bu yüzden de Avrupa kimliğinin kıtanın gerçeklerini yansıttığı ya da kıtadaki her farklılığın temsiline dayalı demokratik bir inşa süreci sonucunda varlık kazanan bir olgu olduğundan bahsetmek bir hayli güçtür.

4. SONUÇ

Avrupalılar tarihsel olarak genellikle yanlış bir İslam algısına inanmayı ve kimliklerini de bu yanlış algı temelinde inşa etmeyi tercih etmişlerdir. Edward Said'in Oryantalizm adlı kitabında detaylı bir şekilde ortaya koyduğu Batı ve İslam ya da Doğu arasında ontolojik ve epistemolojik olarak taban tabana birbirinin zıddı olarak sunduğu yaklaşım uzun zamandır Avrupalı zihinlere egemendir. Bu bakış açısı İslam'ın günümüz Avrupa'sının ve Avrupa kimliğinin oluşumuna olumlu katkısının da ihmal edilmesine zemin oluşturmaktadır. Avrupalılar kendilerinin zıddı olarak gördükleri ya da tanımladıkları bir olgunun, kimliklerinin oluşumuna katkısına dair da reddiyeci bir tutum içinde davranmaktadır. Bu da esasında İslam'ın hem geçmişte hem de günümüzde esasında Avrupa'nın tam anlamıyla ötekisi olmadığı gerçeğini kabullenmelerini zorlaştırmaktadır. Gelecek dönemde yeniden din savaşlarının yaşanmasına engel olmak üzere bu algının, İslam'a yönelik daha kapsayıcı ve hoşgörülü olan yeni bir algıyla değiştirilmesi gereklidir. Benzer şekilde Müslümanların Avrupa'ya bakış açısında da köklü bir değişim yaşanmalıdır.

Avrupa kimliği bundan sonraki süreçte ya İslam dışarıda tutulup ötekileştirilerek ya da İslam kapsanıp Avrupa kimliğinin bir parçası olarak kabul edilerek inşa edilecektir. Bu iki alternatiften hangisinin seçileceği Avrupa'daki Müslümanların kaderini ve Avrupalılarla aralarındaki ilişkiyi belirleyecektir. Bu çalışmanın genel sonucu hem tarihsel olarak hem de modern pratikleri itibariyle İslam karşıtlığı içerecek şekilde inşa edilen Avrupa kimliğinin, Müslümanların Avrupa'nın bir parçası haline geldiğinden hareketle günümüz dünyasında radikal bir şekilde yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyduğu yönündedir. Avrupalılar eğer ki İslam'ı Avrupa kimliği açısından bir zenginlik olarak göremezlerse tehlikeli bir gidişat söz konusudur. Çünkü son dönemlerde İslam düşmanlığı Avrupa'da toplumun belirli bir kesimine özgü bir durumdan ziyade toplum genelinde sıklıkla rastlanan bir gerçeklik haline gelmiştir. Bu durum Müslümanların Avrupa toplumlarında huzurlu bir şekilde yaşamalarını ve toplumda hâkim konumda olan gruplarla uyum içinde olmalarını zorlaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, K. (1995), Islam and the West: Confrontation or Cooperation?, *The Muslim World*, LXXXV(1-2), 63-81.
- ASAD, T. (2002), Muslims and European Identity: Can Europe Represent Islam? Elizabeth Hallam ve Brian Street (Der.) içinde, *Cultural Encounters: Representing Otherness* (s. 11-27), London& New York: Routledge.
- . (2010), Müslümanlar ve Avrupa Kimliği: Avrupa İslam'ı Temsil Edebilir Mi?", Anthony Pagden (Der.) içinde *Avrupa Fikri* (Çev. Rahmi Öğdül ve Mesut Varlık) (s. 234-254), İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- BRUGNOLA, S. (2010), Are Refugees the Real Threat to European Identity?", *Institute of European Democrats Research Paper*.
(<https://www.iedonline.eu/download/2016/schengen/BRUGNOLA.pdf>, Erişim Tarihi: 22.04.2018).
- CALDWELL, C. (2011), *Avrupa'da Devrimin Yansımaları: Göç, İslam ve Batı* (Çev. Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayınları.
- CARDİNİ, F. (2004), *Avrupa ve İslam* (Çev. Gürol Koca), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- DELANTY, G. (1995), *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, Basingstoke: Macmillan.
- ERDENİR, B. (2010), *Avrupa Kimliği: Avrupa Birliği'nin Yarım Kalan Hikâyesi*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- GOODY, J. (2005), *Avrupa'da İslam Damgası* (Çev. Şahabettin Yalçın), İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- KALIN, İ. (2017), *Ben, Öteki ve Ötesi*, 13. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- KEYMAN, E. F. ve S. AYDIN (2004), The Principle of Fairness in Turkey-EU Relations, *Turkish Policy Quarterly*, 83-93.
- KUMAR, D. (2016), *İslamofobi İmparatorluğun Siyaseti* (Çev. Işıl Alathlı), İstanbul: Pınar Yayıncılık.
- JOPPKE, C. (2014), Europe and Islam: Alarmists, Victimists and Integration by Law, *West European Politics*. 37 (6), 1314-1335.
- NEUMANN, I. B. (1999), *Uses of the Other: The East in European Identity Formation*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- PEW RESEARCH CENTER, (2017), Europe's Growing Muslim Population. (<http://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>, Erişim Tarihi: 22.04.2018).
- RAMADAN, T. (2002), Europeanization of Islam or Islamization of Europe?, Shireen T. Hunter (Der.) içinde, *Islam, Europe's Second Largest Religion* (s. 207-218), Praeger.
- RADELJIC, B. (2011), How do European Young Muslims View European Identity?, *Issues in Ethnology and Anthropology*. 6 (4), 871-884.
- VALENSİ, L. (2015), *Avrupa'da Müslümanlar: 16.-18. Yüzyıllar* (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- YEĞENOĞLU, M. (2012). *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ZEMNİ, S. ve C. Parker, (2002), Islam, the European Union and the Challenge of Multiculturalism, Shireen T. Hunter (Der.) içinde, *Islam, Europe's Second Largest Religion* (s. 231-244), Praeger.